

(גבוהה הלבנה כשהיא מתחילה לזרוח. נערה יפה בלי מזל מוטב לה שלא תיולד).

אחרי ברכת הלבנה, היה אבא נכנס הביתה ומברך את בני־הבית, בחודש טוב ומבורך, ואמא היתה עונה לעומתו "עליכם ועלינו מבורך". באותו לילה לא עסקה אמא בשום עבודת בית. אבא לא נכנס ל"ישיבה" כדי ללמוד. יושב היה בחצר הבית ומגלגל שיחה עם אמא. היתה זו שעת מנוחה ושלוה משפחתית.

ואילו ח'אואג'ה יוסף ברזאני המנוח, שכבר הזכרנוהו רבות, היה אומר: לא נברא ראש חודש אלא כדי להרגיע ולגחם את הלבנה אשר בעת היבראה שפכה דמעות לפני הקדוש ברוך הוא על כי אורה חלש מאור השמש, ואין היא זורחת אלא שעות אחדות בלבד בלילה, בעוד שהשמש מאירה משעות הבוקר עד שעות הערב ללא הפסק. אז אמר לה האל כי תמורת התפקיד הצנוע הזה, יברכו אותה בני ישראל "ברוך יוצרך ברוך עושך ברוך קונך ברוך בוראך".

הדפסה ברזולוציית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התוכנה
ילדות בירושלים הישנה - א פרקי הוי מימים עברו (שבת ומועד) יהושע, יעקב בן חנניה גבריאלי עמוד מס : 31

אמירת תהלים

כשמזדמן לי, לפרקים, להצטרף לחבורת "אומרי תהלים", אם ב"לימוד" לזכרו של הגפטר, אם במוצאי-שבת בין הערביים לפני אמירת הפרק "מכתם לדוד" המסמל את צער הפרידה משבת מלכתה, מחזירתני אמירת התהלים לימי הילדות בהם היה לי ספר התהלים ידיד נפש.

שני תהלים

אם כי ניגונם של פרקי התהלים אחד הוא, צליל מיוחד לכל פרק ופרק שבו, המבדילו מחברו. עצבות חרישית טמונה בכל פרק ופרק. אם זוכה הנך היום ושומע ניגונו של פרק תהלים מפי אחד הזקנים בני אותו דור שידעו טעמו של ניגון זה על כל דקדוקיו, מיד יורדת עליך תרדמה קלה ומתוקה המטלטלת אותך לבית אבא, לבית הכנסת, מושיבה אותך שם בין חבריך על גבי ספסלי עץ ארוכים המכוסים מחצלות בימי שבת ומועד ובימי חול בתפילות לעצירת גשמים, לבטולן של גזרות להסרת מחלות ומגפות שפקדו את העיר, ושומע עצמך אומר בצוותא עמם פרקי תהלים.

כדוגמת הסידור כן ספר התהלים מצוי היה בכל אשר פנינו, על שולחנו של אבא בבית, על "התיבה" בבית הכנסת, ובבתי האבלים. כריכתו ודפיו היו בלויים וקרועים, שוליהם עקומים וצהובים ומכותמים בדמעות של הורים וסבים.

צורות שונות היו לספרי התהלים. מהם גדולים, מהם קטנים, מהם שאותיותיהם גדולות ומאירות עינים, מהם בעלי אותיות קטנות שהקריאה בהם קשה היתה להורינו.

ספר התהלים ליווה אותנו בדרכנו, צמוד לגופנו. מאחרי קפטנו של כל רב, סמוך לבית החזה, טמון היה ספר תהלים קטן שקרא בו בכל הזדמנות שבאה לידו בשעות היום ובשעות שלאחר חצות. קורא היה בו בשעות של בטלה, בשעת ביקורו בבית אבא, בפני הכותל המערבי ובמערות המכפלה שבחברון, בהשתטחו על קברי אבותיו בהר הזיתים או על קבריהם של

צדיקים כמו רחל אמנו, שמעון הצדיק, רבי שמעון בר יוחאי ורבי מאיר בעל הנס. קרא בו בימי שמחה וצער, בימי חג ומועד, בשבתות ובראשי חודשים. הקריאה בספר תהלים סגולה היתה בפני כל מיני פגעים ומחלות ומרעין בישין.

בתי הכנסת בעיר העתיקה, רוויים וספוגים היו פסוקי תהלים. דומה היה כי מכל פינה ומכל קרן זוית שבבית הכנסת כמעט, עמדו לפרוץ פסוקי תהלים. מזמורי תהלים הדהדו בחלל בית הכנסת, כמעט בכל שעות היום והערב. בעלי מלאכה שסיימו עבודתם בשעה מוקדמת, סרו לבית הכנסת לחטוף כמה פרקי תהלים בחינת שיקוי ומרגוע לנפש.

לאמיתו של דבר, לא נזקקו כלל לספר גופא כדי לאמור תהלים, שכן הכל ידעוהו על פה. הספר הקטן שהחזיקוהו אצבעות גרומות, לא שימש אלא כעיין מורה דרך. בבית הכנסת של "טרנטו", אשר בשכונת אהל משה, הקשבנו לאמירת תהלים מפיו של חכם יעקב אלקלעי הסג"נאור ושהלך לבית הכנסת בלווית בנו הקטן. חן מיוחד היה לפרקי תהלים כששמענום יוצאים מפיהן של אמותינו אשר כמה מהן ידעו לקרוא ואף זכרו פרקים אחדים על פה. אמי חוזרת היתה ומשננת לעצמה לעתים קרובות את המזמור "למה ה' תעמוד מרחוק תעלים לעתות בצרה", מזמור אשר נתן ביטוי לצער האדם ולסבלו בחיים. באמירת תהלים של אמותינו, טמונה היתה בקשה ומשאלה מאת הקדוש ברוך הוא, אחת מרבות שנפשה של כל אשה ואם מלאה מהן. ספר התהלים שמר על אלמנות ערירות בבדידותן הקשה. הספר הקטן נטמן מתחת למראשותיהן והוא נסך עליהן בטחון ושלוה. כן נהגו להניח את ספר התהלים מתחת לכריהם של התנוקות, כדי לשמור עליהם מכל רע.

בן משפחה שנפל למשכב ומחלתו אנושה, מהרו הקרובים לבית הכנסת להזעיק עשרה בטלנים כדי שיאמרו תהלים לרפואתו בשכר כמה מטליקים. אשה אשר התקשתה בלידתה הסתגרו קרוביה ובני משפחתה בבית הכנסת ואמרו תהלים.

חברות ואגודות היו קיימות לאמירת תהלים. זו היתה פגישת הרעים החביבה ביותר. ביחוד הרבו באמירת תהלים בחודש אלול. בחודש זה היה הרב פריסיאדו סורנאגה עורך "מילדאדוס" (לימודים) בבית הכנסת של "האיסטנבוליס".

אם בימי החול קראו תהלים לעתים מזומנות, הרי יום השבת הוקדש

לאמירת תהלים. לא היה טעם לשבת ללא אמירת תהלים. נדמה היה כי שבת ותהלים ירדו כרוכים יחד. ביום זה נרתמנו אנו הקטנים גם לאמירת תהלים. מניינים של אומרי תהלים התלקטו בכל בית כנסת ואנו הקטנים הוזמנו להצטרף למניינים אלה. אמירת התהלים שטפה בנחת, בתענוג ותוך שמחה.

היו גם אשר התפרנסו מאמירת תהלים. אלה כונו "עשרה בטלנים". הם הצטרפו לכל מנין שעלה להר הזיתים. נשלחו על ידי הרב הראשי לכותל המערבי, לפי בקשת אחד הנדבנים מחו"ל ששלח את תרומתו למטרה זו, כדי להתפלל לשלומם, נספחו אל תלמידי חכמים שעלו במיוחד יחד עם הרב הראשי לקבר רחל אמנו או למערת המכפלה. הם ישבו בשבעת ימי האבל ליד עששית דולקת לזכר נפטר בפינת ביתו של אבל. קריאתם הפיגה במקצת את היגון.

ב

הרביתי לקרוא בספר תהלים בימי ילדותי. יתומי המוסד שבשכנותו התגוררנו מתאספים היו באחת הכיתות מדי שבת בשבתו לפני הצהרים כדי להתאמן בניגון התהלים. לפעמים הלכו בצוותא לביתו של אבל, בו נערך "לימוד" וקראו את "האלפא ביתא ושיר המעלות". לצורך זה הכרח היה לשאת אל בית האבל כמה מספסלי הכתות שבמוסד.

מדריך ומורה לנו בלימוד התהלים היה הרב חיים אלבוחר, שעלה לארץ ממוניאסטיר בהיותו נער, לפני מלחמת העולם הראשונה ונמנה עם המלמדים הותיקים בירושלים. למעלה משלושים וחמש שנה שימש הרב חיים אלבוחר בהוראה בבתי תלמוד תורה שונים והעמיד אלפי תלמידים שחבבוהו מפאת פשטותו ואהבתו לתלמידיו. הוא השתדל לכבוש את לב תלמידיו במילי נועם ובזה נבדל ממלמדים אחרים שהיו קשוחים. בפנותו אלינו היה פותח ואומר: בני היקרים! עם זאת היה בעל יד תקיפה ואם הרגיזוהו, לא חשך מתלמידיו את רצועתו.

אמירת התהלים מפי ילדי בית היתומים בבית האבל, הדיה נפוצו בכל השכונה. הפתיחה נאמרה בקצב וכל היתומים השתתפו בה בחינת מקהלה. "לכו נרננה לה' נריע לצור ישענו" — קראנו בקול גדול ובהכרת חשיבות, שכן תפקיד כפול נועד לנו היום, היינו לסייע לנפטר לעבור לחיי עולם הבא וכן לעודד ולנחם את בני משפחתו של המת ומקורביו.

ומה היה הגמול הממשי שניתן ליתומים חלף מאמציהם ובתמורה לשעות המשחקים שנגזלו מהם בחצר הגדולה של המוסד? כעכים קטנים מלוחים או מתוקים, אפונים חומים, צימוקים, ואם היתה עונת קיץ זכו גם לפלח אבטיח, מלפפון או משמשים אחדים. בכיבודים אלה פיצו לא רק את חניכי בית היתומים, אלא גם את תלמידי תלמוד תורה של הספרדים והחרדים השונים שבירושלים העתיקה והחדשה.

תלמידיו של חכם דויג'ון פיונטי, אשר בתלמוד תורה הלכו בשבתות ללמודים לא רק לבתייהם של אבלים בעיר העתיקה, אלא גם לבתייהם של אבלים במונטיפיורי הישנה, וב"שמעה" אשר לרגלי הר ציון. בכל מקום קראו את האלפא ביתא ושיר המעלות. אחד מתלמידיו של חכם דויג'ון פיונטי מספר: "אהבנו ללכת ללמודים שנערכו בבתייהם של 'המנסטירליס' עולי העיר מנסטיר, וכן לבית הכנסת שלהם ששכן בחצרו של נשאיבי שממול חצר הקראים שנקראו בשם 'איל קאל די לוס קאסורלאס' על שם מייסדו יעקב קאסורלה. שכן בלימודים אלה חלקו לנו 'גואיבוס ח'אמינאדוס' דהיינו ביצים קשות שנאפו בתוך כד חרס עם אפר בתנור, שצבעם חום וטעמם ערב לחכנו".

לזימון זה של ילדים בבתי מדרשות או אצל אבלים לאמירת תהלים, היתה מטרה נוספת, שאם כי לא הכריזו עליה ברבים, ידעו הכל את טיבה. ילדים ואפילו הם חניכי בית יתומים דרכם להשתובב ולהרעיש עולמות, במיוחד בשבתות, ולגזול את מנוחתם של הורים ושכנים. לפיכך עמדו וקיבצו אותם בתוך כתלי בית כנסת או בביתו של אבל, מעשה שראינו בו משום גזירה. ומי היו אלה שעסקו בגיוס זה, על דרך הפיתוי והשידול כמובן? בעלי בתים ישרים ותמימים וכן רבנים הדורי שיבה שראו בכך מעשה מצוה לעצמם ולאחרים. שידוליהם מלווים היו דברי חיבה וחיוכים וטפיחות על הכתף ודברי מוסר והבטחות למגדנות ומטעמים מכל הסוגים.

מספרים על אחיו של חכם יהודה אלעזר, שהיה ידוע בשם "רבי", שנהג לכנס ילדים מבני עשר ועד שלוש עשרה, מדי שבת בשבתו, לאחר סעודת הבוקר, בבית הכנסת של "האיסטנבוליס", כדי "לעבור" על ספר תהלים.

על קבוצה זו שהיתה מורכבת מעניים ואמידים, נצח יעקובצ'י אל טיניקוג'י (הפתח) שהקפיד על התמדתם.

לאחר שסיימו את ספר תהלים, קבלו מידי יעקובצ'י זה כעכים, ולעקעך, אולם המתנה היקרה ביותר שקיבלו ילדים מתמידים אלו, היתה, מעיל לעונת החורף בראש השנה, וחליפה בקיץ בפסח. את המתנות הללו קבלו העניים שביניהם. וכשלבשו הילדים את מעילי החורף ברכו ברכה כפולה, ברכת "מלביש ערומים" וברכת "שהחיינו".

לפעמים נתבקש יעקובצ'י זה, להביא את הילדים "טראייר לוס איז'יקוס" ללמוד בבית אבלים. אכן לא היה טעם ללימוד בבית האבל, ללא אומרי התהלים הללו שהשרו בקולם הנעים אוירה מרגיעה ומנחמת.

למקהלת אומרי תהלים בבית הכנסת בשבתות, נצטרפו בעלי מלאכה וסתם יהודים שהסבו בהרגעה על הספות הרכות, רגליהם מקופלות תחתיהם וקראו פרק אחר פרק כל אחד בתורו. תכופות אירע שאחד הלומדים טעה ו"החכם" שבחבורה תיקנו, ריפטאר, בנימה של רוגז. הלומד ביש-המזל נמצא במבוכה ורחמינו נכמרו עליו. לפעמים נהנינו כשהחכם תקן את שגיאותיהם של אלה שלא חיבבנום ביותר. שמחנו לראותם בקלקלתם. לאחר הפתיחה הרעשנית מלאת הגבורה, היינו, "לכו נרננה לה" נכנסנו למערכה בעוז ובחנופה.

לאחר שסיימו שבעה עשר מזמורים ראשונים אלה שהיו קלים ונחמדים לאמירה, משתדלים היינו להעביר את המזמורים הקשים והכבדים ל"אויבינו" כדי להכשילו. המסכן נופל וקם חליפות וקיבל נזיפות מהחכם ואנו עלצנו למראהו הנבוך, שמחים לאידו. וכך "חוטפים" היינו מזמורים קלים או אותם שהכרנו טוב יותר שהיו משובצים בין התפילות של החגים. לסוף מזמור מ"א היתה הדרך חלקה ללא תתחתים. וכשקראנו את הפסוק האחרון, "ברוך ה' אלהי ישראל מהעולם ועד העולם אמן ואמן", רווח לבנו במקצת. חמישית הדרך היתה מאחורינו.

חלק שני בספר תהלים, פרקיו מפתים ביותר ומוכרים לנו היטב. מזמור מ"ט "שמעו זאת כל העמים האזינו כל יושבי חלד", השרה עלינו עצבות. מזמור זה נוהגים לאמרו בבית האבל במשך ימי השבעה בוקר וערב לאחר תפילת הבוקר ומנחה ופסוקיו שימשו דברי נוחם לאבלים שכרעו על מזרון בפינת החדר מכורבלים בשמיכות על רגליהם.

מזמור גוגה ורציני זה, כלל שני פסוקים, שהפכו משום מה מקור לבידוח דעתם של מבוגרים. שם נאמר "ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו"

וכן "אדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו". המלה "ביקר" שנוכרת שתי פעמים מובנה בתורכית רווק. ולפי הדרש של ליצני הדור כוונת הפסוק היא, כי רווק זקן שנתו אינה שקטה ולכן משול הוא לבהמה ולא יבין. ייתכן שתארים וכנויים מסוג זה שהדביקו לו לרווק, גרמו שיזדרזו לישא אשה. בשכונתנו התגורר רווק מושבע, חיימאג'י שמו, שחזיר אחרי הבתולות שבשכונה ללא הצלחה יתירה. כשהגענו לפסוקים אלה, מדגישים היינו את זמילה "ביקר" ביודעים ואת עינינו נשאנו לעברו. בידעו את כוונתנו היה מניע בראשו וקופץ אגרופיו כמאיים: "עוד תראו את נחת זרועי".

וכשרצו הורינו להרחיקנו מחבר רע אשר הטריד אותנו והציק לנו, היו מיעצים לנו להתרחק ממנו שכן נאמר בפרוש: "רחוק מרשעים ישועה". ואילו שמשי בתי-הכנסת כשרצו להחזיר את אותם היחידים, "פורקי-עול", שנהגו לצאת לחצר, בשעת החזרה בתפילת מוסף בשבת, היו פונים אליהם בפסוק "סביב רשעים יתהלכון". פסוק קצר זה זרזם להכנס לבית הכנסת. חייטי העיר העתיקה אשר התפרנסו בדוחק ובצמצום, נהגו לפנות אל הקונה אשר הזמין אצלם מעיל או חליפה, ולבקש כי ישלם "על החשבון" איזה סכום שהוא והפסוק שרמזו על כך היה שגור בפיהם: "פתחת שקי ותאזרני שמחה". הקונה הבין את הרמז העדין הזה, ופתח את שקו.

מפרק נ"א ועד ע"ב, נדמה היה לנו כי אנו מטפסים על הר גבוה וקשה. דוד ושאל המלך העסיקו אותנו ונדמה היה, כי אנו נשאנו את עול צרותיהם. משהגענו לפרק ע"ב פתחנו כולנו יחד, אף אלה שהשתמטו ויצאו לשחק בחצר ושבו בינתיים למקומותיהם, בפסוק "לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך". קראנו את הפרק בשמחה שכן "כלו תפלות דוד בן ישי". אולם המנוחה לא היתה ארוכה. מיד שמענו את קולו של אחד מחברינו המתחיל בפרק ע"ג ומדגיש את המלה "אך" בפסוק "אך טוב לישראל". בזאת רמז לנו כי הדרך עוד רחוקה, שכן רק עד מחצית הספר הגענו. המלה "אך" שזקנינו היו אומרים כדי להביע צער וכאב, תוקנה מיד על ידי אלה אשר שמעו את "האנחה" הזאת, בהוספת המלים "אך טוב לישראל", דהיינו אין צורך להאנח, שכן רק טוב מובטח לישראל ואין כדאי הדבר "לקחת ללב" (טואמר אל קוראסון). וכך בלענו, פשוטו כמשמעו, את כל הספר מהחל ועד כלה, דומים בעינינו לסוסים אשר ראו מרחוק את האורווה והם אצים רצים אליה בשעטה כדי להשביע את נפשם הרעבה והעיפה במנה הגונה של

שעורים. הגענו לסיומו של הפסוק האחרון בספר, מיד חזרנו בדהרה על עקבותינו ושוב פתחנו ב"אשרי האיש" הוא הפסוק הראשון של המזמור הראשון. אלא שמיד לאחר המזמור הראשון היינו מפסיקים ומוסיפים "מי יתן מציון ישועת ישראל". לא נתכוונו בכך אלא להראות כי מוכנים אנו לחזור על הספר כולו שנית.

אבל כאן היה עומד אחד מקרובי הנפטר ואמר קדיש ואחריו הרב "שעשה את ההשכבה". סיימנו בכה, מלאנו את כרסינו כעכים, ביצים קשות, חתיכות חלבה וצמוקים ואפונים לבנים ואפורים. וכמובן שלפני שטעמנו מכל "הטוב" הזה ברכנו בקול רב "מוזנות" "בורא פרי העץ" או "בורא פרי האדמה", וחברינו ענו בקול רב "אמן". וכך השארנו אחרינו בבית האבל מספר רב של ברכות.

בינתיים התחילו להתאסף בבית האבל מוזמנים ותושבי השכונה, וכן רבנים שבאו להקשיב לדרשתו של הדרשן שהספיד את הנפטר. אנו שלא היינו מסוגלים להבין לדרשתו של הרב, משכנו עמנו את הספסלים, שעליהם התענינו שעות ארוכות, אל בית הכנסת. אך העמדנו אותם במקומם, נשאנו רגלינו וברחנו כדי להמשיך עד שעת המנחה במשחקינו.

אמירת תהלים היתה גם בחינת עונש של ממש שהורינו פסקו לנו שעה שסטינו מדרכנו. הושיבונו בקרן זווית בבית וציוו עלינו לקרוא תהלים עד שיאמרו לנו די. אמותינו עמדו עלינו לשמור לבל נברח כדי להצטרף לחברינו שציפו לנו בחצר. פעמים הצטרפו גם האבות לשמירתה. אך משראינו שענייהם נעצמות מעייפות, סגרנו את ספר התהלים ויצאנו על בהונות רגלינו החוצה.

ג

יצאה השבת. בבין הערביים נגש אני לפעמים אל ארון הספרים ונוטל את ספר התהלים שאמי עליה השלום נהגה לקרוא בו בשבתות ובימים טובים. בשער הספר כתוב בכתב ידה בכתב ה"סוליטרי".

פור מנוחה פור תודוס מים אבות

אי פור וידאס די תודוס מים איג'וס סלוד בואינה

יו רחל יהושע מילדי מונג'וס אניוס

אין איסטי ליברו קון מונג'ה אהבה

אי טינגו פלאזיר קי דים פואיס די מי מואירטי

קי מילדן אונס קונטאס ויזס אין איל. ^{1234567 תהלים}

(למנוחתם של כל אבותי ולחייהם של כל בני. בריאות טובה ^{1234567 תהלים}

אני רחל יהושע קראתי שנים רבות בספר זה באהבה רבה

יהיה זה לי לעונג אם לאחר מותי יקראו בו (בני) לפעמים).

שבתות אלו של אמי בהן קוראת היתה בספר תהלים זה שאני מחזיק ^{1234567 תהלים}
היום בידי, זכורות לי היטב. מטריד הייתי אותה בבקשות להפסיק קריאתה ^{1234567 תהלים}
ולהעניק לי "אונה קוזה בואינה" לאמור, דבר טוב. ואילו היא פונה היתה ^{1234567 תהלים}
אלי בתחנונים לתת לה לסיים את המכסה שנטלה על עצמה לקרוא מדי
שבת בשבתו לרפואתי ולרווחתי.

כאשר סיים בני את שרותו ב-צ.ה.ל. לאחר שהשתתף בקרבות ירדן וסיני, ^{1234567 תהלים}
שאלתיו: האם נעזרת באיזו תפילה באותן שעות של סכנה שעברו עליך?
והוא השיבני: כן, אבא, תכופות ממלמל הייתי בשפתי את המזמור כ"ג
מספר תהלים "מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר", הוא המזמור שכה נתחבב ^{1234567 תהלים}
עלי בילדותי כשהייתי הולך עמך לבית הכנסת לתפילה של שבת.

הדפסה ברזולוציה מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התוכנה

ילדות בירושלים הישנה - א פרקי חוי מימים עברו (שבת ומועד) יהושע, יעקב בן חנניה גבריאלי עמוד מס: 39

בקשות, פיוטים, זמירות

בטרם הבקיע השחר, עוד עיני אחוזות תנומה, עלה מחדר ה"ישיבה" * של אבא גיגון ערב שנדמה היה כי ממרחקים בא. היה זה קולו של אבא שאמר בלחש, כדי שלא לעורר את בני הבית משנתם, את הבקשות שלפני תפילת הבוקר.

רגשי חיבה ורחמים אליו נתעוררו בי אותה שעה. על הספה הרכה שבחדרו ישוב היה, שרוי בחשכה, מסלסל בקול נוגה את התחינות שהיו שגורות בפיו. ראשי מתחת לשמיכה מקשיב הייתי בכליון-נפש למנגינה הערבה אשר חוזרת ונעורה בי גם היום כשאני קם עם שחר.

"כל ברואי עולם מעלה ומטה יעידון יגידון. כולם כאחד ה' אחד ושמו אחד. שלושים ושתיים נתיבות שבילך, וכל מבין סודם יספרו את גדלך".

ולפי הניגון מנחש הייתי את מצב רוחו. תכופות היו דמעות חונקות ניגונו. אותה שעה נעורה אמא משנתה ופסעה על בהונות רגליה אל המטבח כדי להבעיר את הפחמים בתנור. מסירה את האפר שבו כיסתה את הפחמים מבעוד לילה כדי שקל יהיה להבעיר את האש בבוקר, על-ידי הוספת "און

* בבתיהם של גדולי הרבנים הספרדים בירושלים, שימש אחד החדרים כ"ישיבה" לאמור "חדר עבודה". בחדר זה עמדה ספרייתו הגדולה וכן ספה שעליה היה נח בשעות אחר הצהרים. בחדר הישיבה היו מתכנסים חבריו הרבנים לשם לימוד בצוותא ולשיחה בענייני העדה. בני הבית נמנעו מלהיכנס לחדר ה"ישיבה" ונזהרו שלא להטריד את הרב ולא להפריעו מלימודו.

ישיבה מסוג אחר היתה ה"ישיבה" שבה היו הרבנים נוהגים להתכנס באחד מבתי הכנסת בימים ובשעות קבועים כדי ללמוד בצוותא. ישיבות אלו נקראו על שם גדיבי חוץ לארץ שהחזיקו בלומדים בכספים שנשלחו לרב הראשי פעמיים או שלוש פעמים בשנה. הראשון לציון הוא שמינה את הרבנים שלמדו בישיבות אלו.

ג'יבוק" (ענף פחם דק). בין הפתמים הלוהטים תוקעת היתה קומקום קפה קטן ומחכה באורך רוח, בעוד שפתיה לוחשות את ברכות הבוקר, עד "שיעלה" הקפה כדי להוציא את הקומקום מן האש בשעה הנכונה. חוששת היתה פן ישפך "האיסקומה", הקצף, על הגחלים וכל טעמו של הקפה יפוג. טעם מיוחד היה לקפה של שעת-בוקר זו, ביחוד אם השתיה היא בצוותא מלווה שיחה שקטה.

מבית הכנסת הקטן שבחצר בית-היתומים הספרדי עלתה אותה שעה תפילת חנה, ותחפלל חנה ותאמר, כשהיא יוצאת בקצב ובהתעוררות מפיהם של היתומים הקטנים. תפילה זו שימשה כוח משיכה רב לכל דרי הסביבה לבוא אל התפילה בבית הכנסת. "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם, מקים מעפר דל מאשפות ירים אביון" — תפילה יפה וזכה של אשה לפני עלות השחר המביעה רחשי תודה לאל על חסדיו עמה, נסכה עלינו רוח תקוה ובטחון. "רגלי חסידיו ישמור ורשעים בחושך ידמו כי לא בכוח יגבר איש".

תפילה זו הקפיצה גם אותי ממיטתי. התלבשתי, נטלתי ידי תפסתי את התרמיל של טליתי "לה טליגה" ומהרתי אל בית הכנסת בו כבר מצוי היה אבא שהקדימני תמיד. בבית הכנסת ארחתי לחברתם של היתומים שעמהם התרועעתי שנים רבות של ילדותי.

שנים חלפו והבנות וכן הבנים נטשו את בית הוריהם. שוב לא הדהו ניגוני הבקשות באזניהם. ההורים נותרו לבדם, בדידותם עמקה, ועמם גם התחינות והבקשות שהיו עצובות יותר.

ב

סדר יומנו התחיל איפוא בזמרת תחינות ובקשות שנתפשטה על פני תפילת הבוקר ולאחריה, בבית ובתלמוד תורה, בימי חול וכמובן בשבתות בבית הכנסת. חיינו כולם אמרו שירה. אמרנו תהילים בקול שירה, קראנו שיר השירים בעליצות-נפש. שרנו במסיבות של ברית-מילה, לכבוד אבי הבן ולאבי הבת. פצחנו בניגונים במשתה התונות ובסעודות מצווה לסוגיהן, סילסלנו בגרוננו במוצאי-שבתות. וגם את המת לוינו בשירה, "יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן" או "אשת חיל מי ימצא" וכו'. גם תפילת "האשכבה" לזכר הורינו נאמרה בקול שירה.

בלילות שבת, לאחר הסעודה, היו הפיוטים שזימרנו מקור נחמתנו לאחר

תלאות השבוע המרובות. פיוטים אלה רבנינו הם שחיברום. פשוטים היו אך לבביים. הם לא היו משוררים גדולים, אולם חרוזיהם ספוגים רגשות חמים, אהבה וחיבה לפרט ולכלל. אין לדמותם, כמובן, למשוררי־ספרד הנאורים והדגולים, אולם רב היה כוחם לרכך את לבנו ולנער מעליו את הצער והכאב. והכל היו שותפים בשירה ובזמרה, קטנים וגדולים, אלמנות וזקנים. אף המון העם אהב לשיר. וכשהיו מבקרים את "הראשון לציון" בימי חג ומועד, היו נכנסים בשירה. זו היתה הפגישה הלבבית בין נשיאה הרוחני האהוב של העדה ובין העם. הלחן היה בעל גונים שונים ומאמצות שונות, הבלקן וממלכות הקדם. לחני הערביים שבקרבתם היינו נפוצים מצאו חן בעיני משוררינו ופיטנינו והם התאימו מנגינותיהם על יסורי אנוש, תקוות ואכזבות, לפיוטי התפילה שלנו על "גולת אריאל".

מנעמי זמירות רבים מצויים היו במחנינו אשר הנעימו את התפילות בחגים ובמועדים בקולותיהם הערבים. ביניהם נמצאו רבנים שעברו לפני התיבה. והיו גם יהודי־חולין, היינו יהודים של כל ימות השנה, לא רבנים, לא חכמים ולא למדנים שקולם היה שובה לבבות. בשעה שפיצחו בזמר, לא ניכר בהם שאין התורה אמנותם.

סבתי הסלוניקאית התגוררה באותם ימים של ילדותי בשכונת "אהל משה" הסמוכה לשכונתנו. בודדת היתה וגלמודה באלמנותה. כדי להפיג מעט את בדידותה שולחים היו אותי הורי לפרקים ללון בביתה. "פור טינר קומפניה". חדרה שקט היה ונקי. לפני עלותי על יצועי יושב הייתי ומכין את שיעורי לאורה של עששית של שמן שדלקה על השולחן. הימים ימי מלחמת העולם הראשונה.

מתעורר הייתי משנתי ביום השבת בשעה מוקדמת, אך סבתי כבר עמדה על רגליה וטורחת בהכנות שונות. לאחר מכן היתה יושבת לה ליד החלון שפנה לביתו של שכנה חכם רפאל הכהן שאקו והאזינה בדריכות, במורא ובגעגועים לאמירת הבקשות. שכנה חכם רפאל הכהן שאקו. דמותו היתה נאה להפליא וגלימותיו צבעוניות. הנני רואהו ניצב חי לעיני בכל הודו והדרו ממש כבאותה שעה שבא לבחון אותנו בכל ראש חודש בבית המדרש "דורש ציון".

שכוב במיטתי עוקב הייתי בעיני מבעד לחשכה אחרי דמותה ותנועותיה של סבתי שעה שהאזינה לתחינות שהגיעו אליה מחלון ביתו של חכם רפאל

הכהן שאקו. "קבל תפילתי של בוקר האל חוקר, עיני תמיד את ה' כפר כל חטאות נעורי וזכור לי זכות אבותי האל חוקר". זך וצלול עלה הקול, כובש את הדממה והשלוח ומרעיף עידוד ונחמה.

הרב עובדיה הדאיה, מיחידי בית הכנסת "בית אל" מספר על הרב יצחק פרייה אף הוא מיחידי בית הכנסת זה, שהיה רגיל לקום מדי לילה בלילה כדי ללכת לבית הכנסת "איסטמבוליס" ולאמור שם את כל הבקשות עד אור הבוקר. סיים הרב פרייה את הבקשות פנה ל"בית אל" בו התפלל עם שאר המקובלים תפילה עם "כוונות" כמנהגם. אביו הרב אהרן פרייה נמנה אף הוא עם מתפללי "בית אל".

בין הפייטנים שהנעימו זמר בבתי הכנסת השונים שבעיר העתיקה נזכיר את הרב בכור כהן, רבי אליהו פניז'ל, הרב יעקב מאיר, חכם-שמעון אשריקי וכן חכם פריסיאדו בכר משה שהיה ראש המקובלים ועבר לפני התיבה ב"בית אל". כן נעלה בזכרון את רבי יוסף בורלא רבו של בעל "שדה חמד" הרב חזקיהו מדיני, שקולו היה ערב להפליא.

והרב עובדיה הדאיה מוסיף ומספר. דבריו מובאים בזה כלשונם.

"בשבת הראשונה שבא החתן לבית הכנסת, היו שרים לו שירים מיוחדים. ובעלותו לס"ת היו שרים לו את הפסוקים "ואברהם זקן" בקול נעים. כל פסוק ופסוק במקרא והמתרגם היה חוזר אתו בתרגום עד גמירא. בבית הכנסת המקובלים "בית אל", היה מנגן אותם בנו של הרב החסיד בכר משה רבי שלמה שהיה לו קול נעים נורא להפליא שלא היה כמוהו כקול נעים. אז היו משלמים לו בעד ניגון הפסוקים שלושה נאפוליון באותו זמן".

"אביו הרב ששון בכר משה חונן אף הוא בקול נעים עד להפליא. בליל מוצאי שבת קודש היה שר את הפסוקים "ויהי נועם" בכוונה בקול נעים שאין לתאר, היו הרבה אנשים באים במיוחד ממקום רחוק מחוץ לעיר לשמוע קול הניגון שלו בפסוק "ויהי נועם". הוא היה שליח ציבור ב"בית אל" בימים נוראים והיה אומר את הסליחות "ויעבור" ו"ג מדות ו"רחמנא" בניגון נפלא שאין לשער. כמובן היו כמה רבנים באותו זמן בעלי קול נעים שהיו משמחים אלקים ואנשים בפרט בימי הסליחות, בפיוטים "בזכרי על משכבי, אליך ה' גשאתי עיני וכו' עשה למען מלאכך הקדושים" וכן שאר הפיוטים בתפלת ראש השנה ויום הכפורים. מי שלא שמע פיוטים אלה בקול נעים כזה לא שמע קול נעים מימיו, ממש כמו שאדם מנגן בפיאנו".

זהו תאורו של אחד משרידי רבנינו אשר זכר להתפלל במחיצתם של החזנים והפייטנים שחיו בסוף המאה שעברה.

ג

השירה היתה לחם חוקם של רבנינו. ספרי בקשות ופיוטים נאספו ונדפסו במהדורות רבות. ועד היום נדפסים קובצי פיוטים ובקשות שאחינו בני ארם צובא, השומרים עדיין על גחלת הבקשות, שרים אותן בלילות שבת ובימי חג ומועד. ואכן תרומה גדולה תרמו חכמי ארם צובא שעלו לירושלים במאת השנים האחרונות לפיתוח ניגוני הבקשות והפיוטים.

מספרים על חכם רפאל טבוש שהיה סגי נהור ושנהג "לתאם" ניגונים ממנגינות ערביות לפיוטים ובקשות. בעלותו לירושלים הביא אתו אוסף גדול של מנגינות אלו. הוא אף חיבר שירים לכבודו של הראש"ל רבי יעקב שאול אלישר "ישא ברכה" לפי מקאם שנקרא "מוזיקה". על שיר זה, שמעתי אומרים, העניק לו הרב שני נאפוליונים. שיר אחד חיבר חכם טבוש לכבודו של הרב פריסיאדו בכר משה, מגדולי המקובלים שבירושלים.

אין ספק שמחברי הניגונים לבקשות בארם צובא היו נתונים להשפעתה של השירה הדתית המוסלמית וביחוד לשירי תשבחות הנביא שהמוסלמים מרבים לשיר בתפילת השחר.

השיר לכבודו של הרב יש"א ברכה, פתיחתו היתה כדלהלן:

"ראשון על כל הגולה. דורש טוב לעמו וטעמו וגמקו עמו והמשרה על שכמו כי יעקב בחר לו יה". בשיר זה שולבו שמות בניו חיים ונסים אלישר.

השיר השני מנגינתו חוברה לפי ניגונו של השיר הלאומי המצרי הכדוי (סלאם אל כדויי) ופותח בחרוז: "שיר אגידה לאל דר חביון יחיד מוכתר בכתר עליון והוא געלם מכל רעיון באומר אסדר שבחיו כל יום".

אלה שלא טרחו לחבר לחן מיוחד לפיוט או לבקשה היו מתאימים אותם ללחנים שהיו נפוצים באותם ימים, הלא הם לחן השיר הלאומי "הכדויי" שכבר הזכרנו וההמנון הלאומי התורכי. עד היום נוהגים בכמה בתי-כנסת לשיר את הקדיש או את הקדושה לפי אחד הלחנים האלה.

בקהל "קדוש איסטנבוליס" שבעיר העתיקה שרו הפייטנים חכם יצחק בגאס שהיה גם שמש בית הכנסת, חכם אברהם כהן מוכר השמן והנפט נסים יעיש ומר שלמה בורלא, יהודי צעיר ויפה תואר. שלמה בורלא שימש דוור בדואר התורכי, אולי היהודי היחיד בתפקיד זה.

כשהיה עולה ויורד במדרגות היתה בת-צחוקו שובה את לבותיהם של כל אלה אשר קיבלו מידיה את המכתבים. בכל ימות השבוע לבש שלמה בורלא "בגדי שרד", אלה הבגדים המיוחדים לדוורים. ואילו ביום השבת כמעט שלא ניכר מראהו. הוא התעטף באנטרי יפה, קפטן, ועליו מעיל שירד עד ברכיו ולראשו חבש תרבוש מעוטר ציצית שתורה. אגב שלמה בורלא המשיך בתפקיד הדוור גם בזמן המנדט במשך שנים רבות. ההבדל היה בכך שעתה לבש בגדי שרד אחרים, שונים במראהם מאלה שלבש בימי התורכים. שלמה בורלא היה יהודי צנוע וענו והשלים בלא כל טרזניה עם החליפות של חליפותיו.

מלבד ההשפעה שהיתה נודעת לפייטני ארם צובא בעיצוב מנגינותיהם של הבקשות והפיוטים, הרי קדמה לה השפעה אחרת, זו של המנגינות הספרדיות שעברו מספרד לסלוניק, עיר ואם בישראל. בעיר זו קיים היה מכון לשירה שנקרא "בית השיר" שהיה בודק בדיקה קפדנית את ניגוניהם של הבקשות והפיוטים שהגיעו אליו. ורק לאחר שהמכון נתן את אישורו לשיר או למנגינה נתקבל זה על דעת הקהל.

לאחר הניתוק בין סלוניק לירושלים ויציאתן של אלו מההשפעה התורכית ירדה השפעתה של סלוניק. את מקומה תפסה ההשפעה הערבית שהלכה וגברה בעקבות התפתחותה של השירה הערבית בארצות המזרח בכלל ובמצרים בפרט.

המלים למנגינות מורכבות היו מפסוקים ושברי פסוקים על כאבו של היחיד וכאבו של הציבור שרבנינו ליקטו וצרפו אחד לאחד. בין המחברים אלה שהיו בבחינת נעלמים ראוי להזכיר את רבי יעקב חי בורלא, רבי יוסף נסים בורלא, רבי אהרן עזריאל מתבר הספר "כפי אהרן", הרב יעקב אלישר, הרב אליהו חזן ועוד. שמותיהם של אלה ואחרים שמעתים מפי אבא. ובצד כל פיוט ופיוט שחוברו בידי הרבנים מצורף גם הלחן שהותאם לו כגון לחן "יֵא גִזְאֵל" לחן "אֵנָּה אֵל הוּא", לחן "רֵאִיִּית פִּיִּן מִצְרִי" לחן "יֵא מַחְלָה" וכן לחנים אחרים של שירים ערביים שהיו נפוצים באותם הימים וכיום אין איש זוכרם. בין הלחנים שצורפו לפיוטים ולבקשות אנו מוצאים גם לחנים של שירים ספרדיים כגון "יו מִיִּקְרוּ לָהּ מִי מֵאֲדָרִי" ועוד. רבנינו אמצו להם גם מקאמים ידועים ומפורסמים מתוך השירה הערבית והמזרחית כגון מקאם "ראשט עג'ים", "ביאת" "שיגא" ועוד שאינם ידועים כלל לאלה המשמשים

היום בחזנות. את הלחנים ניתן היה ללקטם ממש ברחוב, אלא שלחניהם של שכנינו המוסלמים (אלה הנפוצים ביותר) היו על הרוב שירי אהבה ועגבים, היינו היפוכם של פסוקי הצער והכמיהה והקדושה שליקטו רבנינו. ואולם המון העם תאב גם שירים חילוניים. יהודי חברון, טבריה וצפת וכן יהודי ירושלים העתיקה שרו במסיבות משפחתיות גם שירי אהבה ערביים ששלטו ברחוב היהודי והערבי כאחד. מקומם של הבקשות והפיוטים היה רק בבית הכנסת ובמסיבות דתיות. ואולי על פי זה ניתן לתרץ את העובדה משום מה מייחסים את השיר הערבי "יא גזאלי ליש עני אבעדוך" (הוא צבי למה הרחיקו אותך ממני) לרבה של חברון הרב סלימאן מאני שחיבר אותו כשהיה בגלות מטעם השלטונות בדמשק. שיר זה שומע הייתי אותו לפעמים מפי אמא. אין ספק שהמדובר הוא בצבי המצוי בשירי הקודש שלנו. הרב הזקן שהיה מקובל מאד על יהודי חברון נתכוון שבני עדתו ישירו שירי קודש בלבוש אהבה טהורה ותמימה.

ד

עיקר יפיים וחינם של הפיוטים והבקשות חשים היינו במיוחד בשבתות, לעת הסעודות בצוותא. ביום השבת נחן אבא פורקן לרגשותיו בפומבי. והשירים, אף אם היו ברובם מיועדים לקדושת השבת ולצרת האומה, נמצאו ביניהם גם כאלה שכאב היחיד וסבלו בקעו מבין שורותיהם.

ספר בקשות ופיזמונים היה לאבא שחובר בידי "המשתדלים לדבר מצוה וחותמים ביום כ"ב מנחם תרל"ה לפ"ג ובא סימן טוב ובלילה שירה עמי לפ"ק מאת הצעיר אליהו משה בכ"ר יהודה יצ"ו והצעיר יעקב חי בורלא יצ"ו ס"ט הכולל פתיחות בקשות ופזמונים". דפיו של ספר זה מלאים היו כתמי יין שנשפך עליהם בהיסח הדעת בשעת הסעודה.

ספר פזמונים קטן זה שאותיותיו נראות היום כה ישנות ועתיקות היה נוהג אבא לקחת לידי יחד עם ספר הפרשה שעה שהסב לסעודת ליל שבת. תחילה חזר עמי על טעמי פרשת השבוע ולאחר מכן פנה אל ספר השירים שחובר בידי שני הצעירים הספרדים שנזכרו לעיל ופתח בשירו של רבי יהודה הלוי "יפה נוף משוש תבל קריה למלך רב לך נכספה נפשי מפאתי מערב". עד היום מהדהד באוזני קולו של אבא הרווי צער אשר ביטא את כאבו של המשורר הדגול שהתגעגע לציון. "מי יתנני על כנפי נשרים עד אשר ארוה בדמעתי עפרך וגם אתערב".

ולאחר פיוט זה פתח אבא בשיר השבת "יודוך רעיוני ה' רועי ביום שבת קודש יום השביעי. יום אשר כלית בו כל מלאכתך". פיוט זה הושר בצוותא וכולנו נטלנו בו חלק. אף אמי שסימני עייפות נתגלו על פניה מחמת עמלה בכל ימות השבוע נצטרפה אלינו. זו היתה שעתה הנאה ביותר, קולה היה רב תן ונועם, אך מפאת כבודו של אבא ליוותה זימרתו בלחש.

עֵתָהּ בָּא תוֹרוֹ שֶׁל הַפִּיּוֹט מִמֶּנּוּ בִקְעָה כְּאִבּוֹ שֶׁל כָּל יָחִיד וְיָחִיד, הֲלֹא הוּא הַפִּיּוֹט שֶׁפִּתַּח בְּמִילִים "בֶּן אָדָם אֵל תְּדַאֵג לְשַׁעֲבֵר כִּי הוּא אֵין, וְלַעֲתִיד כִּי הוּא עֲדִיין קוֹה אֵל ה' כִּי הוּא הַמִּמְצִיא לָךְ יֵשׁ מֵאִין וְתִשׁוּעַת ה' כְּהֶרֶף עֵין". וּמִי לֹא קוֹה לְתִשׁוּעָה זֶה, וְהָרִי כָל חֵינּוּ הִיוּ תְּקוּהָ לְתִשׁוּעַת ה'.

הַפִּיּוֹט שֶׁהוֹשֵׁר לְאַחַר מִכֵּן הִבִּיעַ אֶת צַעֲרֵה הָאֻמָּה אֲךֹּ כִלָּל גַּם רִמְזִים לְכָאֵב הַפֶּרֶט. וְזוֹ תַחֲלִיתוֹ שֶׁל הַפִּיּוֹט: "אֹמֵר לֵה' מַחְסִי מַעֲוֹז רֹאשִׁי וּמְנוּסִי. מִנֶּת חֲלָקִי וְכוֹסִי ה' יִגְמֹר בְּעַדִּי חֵי אֵל תִּרְחִיב צַעְדֵּי ה' יִגְמֹר בְּעַדִּי. נִצַּח אֵל אֵל תִּשְׁכַּחֲנוּ כִּי כָלוּ בְבוֹר חֵינּוּ. בָּא נָא נִגַּד אַחֲיֵנוּ. הִבֵּר לָךְ מֶה עֲמַדִּי".

פִּיּוֹטִים רְצוּפֵי-כָאֵב אֵלוּ שֶׁאֲבָא הֶרְבֵּה לְשׁוֹרֵרם הַעִידוּ כִּי רַבּוֹת דַּאֲגוּתוֹ וְלִכֵּן יִשְׁבְּנוּ עַל מְקוֹמֵנוּ בְּשֶׁקֶט בְּלֹא לְהַפְרִיעַ אֶת הַשְׁתַּפְכוּיוֹת נַפְשׁוֹ. וְהִיא עוֹד פִּיּוֹט שֶׁל רִמְזֵי דוּדִים וְאַהֲבָה שֶׁאֵין זֹכְרוֹ עַד הַיּוֹם. הִרִי כִמָּה מִמְּלוּתוֹ: "לְדוֹד נִדַּד שִׁינָה תִדַּד מִבֵּית עֵינִי. חֲמֵק עָבַר וְהִתְעַבֵּר בִּי בִשְׁבִי. רַק בִּקְשָׁתוֹ וְלֹא מִצָּאָתוֹ וְהַפְצִיר בּוֹ. אוֹלִי יָבוֹא אֵל מִסִּיבּוֹ יִזְבְּלֵנִי".

עֵתָהּ מִתַּחֲלִילֹת פְּתִילוּתֶיהָ שֶׁל עֲשִׂשִׁית הַשֶּׁמֶן לְהַשְׁמִיעַ קוֹלוֹת נַפֶּץ שֶׁלִּפְנֵי הַדְּעִיכָה וְאֵנוּ מִמְּהָרִים אֵל חֹדֶר הַמִּיטּוֹת כְּדִי לַעֲלוֹת עַל יְצוּעֵנוּ. לְאוּרָה שֶׁל פְּתִילָה בּוֹדֶדֶת אוֹ מְנוֹרֶת נֶפֶט קִטְנָה אֵנוּ פּוֹשְׁטִים אֶת בְּגָדֵינוּ בְּאֵין אוֹמֵר וְדוֹבְרִים שֶׁכֵּן יוֹדְעִים אֵנוּ כִּי אֵין שַׁעַת קְדוּשָׁה זֶה מִתְאַיֵּמָה לְשִׁיחוֹת חוֹלִין וְלִמְעֻשָׁה שׁוֹבְבוֹת.

בְּרֹאשִׁיתָהּ שֶׁל מֵאָה זֶה עַת הַחֲלָה תַחֲלִיתָהּ שֶׁל הַשֶּׁפָּה הָעֵבְרִית, נִפְתַּחוּ גְנֵי יִלְדִים וּבְתֵי סֵפֶר עֵבְרִיִים, תִּרְמְנוּ אֵנוּ הַיִּלְדִים אֶת חֲלָקֵנוּ בְּשִׁירִים בְּלִילֹת שַׁבָּת. שָׁרְנוּ אֶת "אֵל הַצִּפּוֹר" "תַּחֲזָקָנָה" וְכו'. אֲבָא בְּרֹב טוֹבוֹ צִירָף אֶת קוֹלוֹ לְמַגְנִינּוֹתֵינוּ. מִתְמוּגְגִים הֵינּוּ מִנַּחַת וּמִצְחֹק כִּשְׁמַעְנוּהוּ שֶׁר "תַּחֲזָקָנָה" יְדִי כָל אַחֲיֵנוּ בְּקוֹל רֵם כִּמוֹ "הַחֲלוּצִים הָרוֹסִים" לּוֹבְשֵׁי הָרֹבֶשׁקוֹת שֶׁהֵינּוּ נִתְקָלִים בָּהֶם בְּשִׁכּוֹנוֹתֵינוּ.

לִילֹת שַׁבָּת בְּבֵית אֲבָא הֵם מֵהַזְכְּרוֹנוֹת הַיְקָרִים וְהַנְּעִימִים שֶׁנִּשְׁתַּמְרוּ בִּי. לִיד הַשּׁוֹלְחַן הָעֶרּוֹךְ מִסּוּבִים הֵינּוּ כּוֹלֵנוּ, נוֹהֵג שֶׁפִּסְחָנוּ עֲלֵינוּ בִּשְׁשַׁת יָמֵי

המקור

המעשה, רוקמים את האהבה והריעות והדבקות שהיו הבסיס האיתן למשפחה הפטריארכלית שהיום נעלמה ואיננה. ואין פלא בדבר שזכרונות אלה חוזרים אלי חדשים לבקרים רצופים כאב וגעגועים כאחד.

ספר הפיוטים המוכתם כתמי יין ודמעות שמור בארון הספרים שלי. מזמן לזמן אני נוטלו לידי, מעלעל בדפיו ומזמזם לעצמי, ללבי, אותם הפיוטים והבקשות שהייתי שומעם מפעי אבא. לפעמים בלילות שבת שלנו, תוקף אותי רצון עז לחזור ולשורר בקול "בן אדם אל תדאג לשעבר כי הוא אין ולעתיד כי הוא עדיין" אלא שהדברים חונקים גרוני.

בימי חודש רמזאן בשעות הבוקר המוקדמות מאזין אני לפעמים לשבחים ולדברי השירה הדתיים המשודרים מתחנת השידור בירושלים העתיקה. אלה הם "התסאביח" (התשבחות) שניגוניהם ותוכנם מעלים בזכרוני, להבדיל, את הבקשות והפיוטים ששמעתי בילדותי. הם כל כך דומים בלחניהם לבקשות שלנו שאי אתה יכול להינתק מעליהם. ואולם מאותה ירושלים העתיקה עולים דברי השירה הדתיים עתה לבדם. ואילו בעבר עלו ובקעו יחד מבתי המדרשות ובתי הכנסיות גם בקשותינו ופיוטינו והרנינו לבב תושביהן היהודים של סמטאות העיר העתיקה.

הזכרון

ה

מלבד רבנים וחסידים ומקובלים שקמו בלילות שבת לאמור "בקשות" נתעוררו עם השכמה גם פשוטי-עם ועמלים, יהודים שומרי דת ומצוות, אשר חרף עייפותם הרבה שמו פעמיהם אל בתי הכנסת שבעיר העתיקה ובשכונת מונטיפיורי הישנה. ביניהם היו גם אלה שנקראו "מורישקוס", כלומר תושבי ירושלים העתיקה מדורי דורות. כן נמצאו ביניהם מאלה שעסקו באספקת בשר, קצבים, מנקרים ועוד ששם הכולל היה מסלאח/ירוס, היינו, אנשי בית המטבחים.

באחת הפינות של בית הכנסת "איסטנבוליס" עמדה ה"ולאדירה" (כיריים של שבת) ועליה קומקום מלא מים רוחתים. שמש בית הכנסת היה מוזג מתוכו לתוך ספלי-קפה ומגישם לבאים.

בין המעטים ששרדו מאותם הימים ועדיין זוכרים טעמם של לילות שבת בנעוריהם, ברצוני להזכיר את יצחק שלום (וו שרוקה) שפגשתיו לא מכבר בשוק מחנה יהודה, המקום היחיד והאחרון בירושלים שאפשר עדיין למצוא בו עקבות של השווקים שהיו בעבר, וכן סוחרים, ובעלי מלאכה שעסקו

באותן מלאכות בעיר העתיקה. יצחק שלום שהגיע לזקנה פרנסתו על גיפוח ריאות של בהמות, "אונפלאר לוס בופיס". מראהו כשל שבאב לבנוני, היינו שפמו גדול ולבן והוא מתהלך לבוש "קומבאו סכני", קפטן בעל צבע אפור, פארו ותפארתו של אנשי הזרוע מבין הערבים והיהודים בתחילת מאה זו.

שאלתיו אם עודנו זוכר את הפייטנים שקראו תהלים ובקשות והנעימו זמר בלילות השבת. יצחק שלום נאנח ואמר: "אללה ירחמהום" (עליהם השלום) היו אלה פייטנים טובים משמחי אלקים ואדם. מוסה בללו, יצחק מזרחי קי וינדיה קארבון (מוכר הפחמים) ואברהם מזרחי קי לו יאמבאמוס שיח'נא, שנהגנו לכנותו בשם השיח' שלנו.

כן פוגש אני לפרקים את משה נסים דסה, יליד מונטיפיורי הישנה, זו השכונה שהתחממה לאורה של ירושלים העתיקה ובתי-כנסיותיה, ואף הוא זוכר את לילות הבקשות שהתקיימו בבית הכנסת של השכונה. משה נסים דסה מספר: "יש ואנו הצעירים עסקנו בלילות אלה ברדיפה אחר גנבים שהיו פוקדים את שכונתנו דווקא בלילות שבת. מגמת פניהם — חנויותיהם של חליפה ושלום לוי כדי להריקן עד בלי הותיר מאום. ואולם אנו סיכלנו מזימותיהם וזאת תודות לבקשות שערכנו בלילות שבת. "אין גן עדן קי איסטון", בגן עדן תהא מנוחתם של פייטני מונטיפיורי, משה חליפה, הרב בכור נסים, יוסף בורלא ועוד.

"האם קמים אתם היום להגיד בקשות" ? שואל אני.

"קומו נו (איך לא), אנו פליטי השכונה המתגוררים בליפתה עילית מתכנסים בכל ליל שבת בבית הכנסת "בית יעקב" וממשיכים באותה מסורת. בירושלים עדיין מצויים כמה בתי כנסת השומרים על מסורת אמירת הבקשות כגון בית הכנסת "חסד ורחמים" שברחוב אגריפס וכן בתי כנסת שונים של בני העדה החלבית שאבות אבותיהם נמנו עם אלה שתרמו רבות לפיתוח הנגינות של הפיוטים. בני העדה החלבית מוצאם מארם צוב"א, היא חלב אשר בסוריה היום. עיר זו היתה לפנים מבורכת ברבנים וסוחרים ישרים וחרוצים. בניה פזורים היום בכל חלקי תבל והם שומרים עדיין בלבם גיצוצות קדושה שירשו מאבותיהם. בשעת אמירת הבקשות מוארים בתי הכנסת הללו באורות ניאון בהירים ומסנוורים תחת מגורות הנפט המפוחמות ועשיות השמן שהיו נהוגות באותם ימים רחוקים.

אוצר החכמה

1234567

בבוקרו של יום חמישי בשבוע עמדו אבותינו בפתח המטבח או ישבו בחדר האוכל, ורשמו מפי אמותינו את המצרכים שיש לקנותם בשוקי העיר העתיקה. התעסקות זו נקראה בשם "איזמירסאר". נטלו עמהם שקי בד לבנים או סלים הקלועים קני סוף ושמו פניהם, או נכון יותר, ירדו לשוק הירקות הגדול, שוק הבזאר אשר שימש בעבר בית מחסה או כנסיה צלבנית. שם הסתובבו בין הפלחיות שהגיעו ובאו הנה מכפרי הסביבה וסליהן על ראשן, סלי קש עגולים וחומים העמוסים ירקות ופירות רעננים וטריים.

משם סרו לשוק הקצבים שבמעלה רחוב היהודים הסמוך לשער ציון וביקשו סוגי בשר ששמותיהם עודם שמורים בזכרוננו כגון קארני די פיקאר (בשר קציצות) קארני די קוזינאר (בשר לבישול) פופלי (בשר זרוע) מיאוו (מות) ועוד. אלה היו נתחי בשר שנשתבחו בהם בשבת. בשאר ימות החול אכלנו "איגדו כון בופיס" (כבד וריאות) שהיו זולים יותר וכן "פאג'יאקאס", (רגלי בהמות). כל אלה קראו מינודאייאס, דהיינו שיריים.

משוק הקצבים פנו לחנותו של בן סנור וארוטשאס, מוכרי הדגים שנודעו לשם "בסויכת עלון". קנו דג בורי שנשלה מימה של יפו עוד ביום רביעי שכן שתים-עשרה שעות היתה נמשכת דרכו של הדג מיפו לירושלים. משנה זהירות היתה איפוא דרושה בבחירתו. מה היו עושים? הרימו את שני הקשקשים שבצדי הראש והסתכלו אם אדומים הם שכן צבע זה העיד על טריותו. לאחר מכן קרבו את ראש הדג אל אפם והריחו. ריחו קבע את גורלו.

הדג בורי נודע היה לשם והיה נחלת העשירים. בני המעמד הבינוני והמון העם הסתפקו בדג המיובש שקראו לו "בקאלה" שהיה מצוי בחנויות המכולת ומחירו שווה היה לכל נפש. באור ליום שישי היו משרים אותו במים ועומד שם כל הלילה כדי להפיג ממנו את מליחותו. ביום שישי טיגנוהו או בישלוהו